
VICENT SALVADOR

DE LA FRASEOLOGIA
A LA LINGÜÍSTICA APLICADA*

PRELIMINARS

No cal repetir que tota teoria –o conjunt de teories configurat com a programa d’investigació– és un intent d’explicació d’alguna faceta del món, una aproximació al seu objecte d’estudi. Aquestes aproximacions actuen, indefectiblement, de manera selectiva. Ho fan així focalitzant els aspectes que els subjectes de la recerca han determinat com a més rellevants des de la seva perspectiva d’interessos gnoseològics, o des de les rutines d’escola, o des de les urgències immediates de l’aplicació tecnològica. Les opcions metodològiques adoptades imposen una reducció selectiva dels fenòmens que integren l’objecte formal d’estudi. Els filòsofs de la ciència han donat bon compte dels mecanismes històrics de tals procediments, i no cal insistir-hi.

Pel que fa a les ciències del llenguatge, l’objecte d’anàlisi és particularment proteic –magnètic, en diríem. Es tracta d’una realitat poc tangible, escassament aïllable; una realitat alhora física, psicològica i social, difícil de sotmetre a mesura, que inclou significats i que, en conseqüència, no és externa –o no és totalment aliena– a la mateixa ment de l’investigador. En tot cas, és ben cert que les successives teories del llenguatge han marginat sovint determinats fets que no resultaven rellevants per al seu quadre de plantejaments. La fraseologia, per exemple, que havia suscitat històricament l’interès dels filòlegs des d’un punt de vista merament descriptiu (reculls de locucions, frases

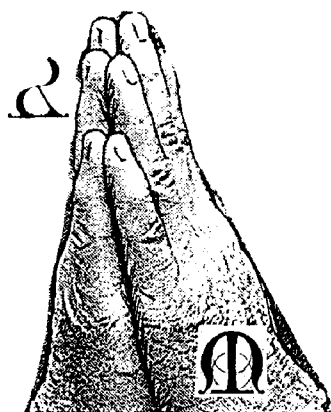
(*) Aquest treball ha estat realitzat dins el projecte d’investigació de la DGICYT PS91-0134. D’altra banda, l’autor vol agrair a Maria Josep Cuenca i a Manuel Pérez Saldanya la lectura del text original i les observacions fetes.

fetes i proverbis, aspectes etimològics o contrastius dels girs idiomàtics, etc.), ha estat en bona mesura marginada per alguns corrents recents de la teoria lingüística, que hi trobaven una anomalia empenyadora, i més en concret per la gramàtica generativa transformacional.

Això és particularment rellevant si tenim en compte que aquest corrent ha estat durant les darreres dècades el paradigma dominant en la lingüística i, d'altra banda, el que presenta el mèrit d'haver tendit per primera vegada a homologar el saber teòricolingüístic amb les disciplines dotades d'un *pedigree* científic en el sentit popperià del terme. En canvi, el marc epistemològic de la lingüística cognitiva (principalment pel que fa a la teorització, en molts aspectes relacionada amb aquest marc, sobre construccions gramaticals i processos de gramaticalització) i el de l'anàlisi del discurs en un sentit ample, ofereixen més possibilitats per a un tractament adequat d'aquest fenomen —un fenomen, tan omnipresent com difús, que reclama avui l'atenció de molts lingüistes en la vessant teòrica i en la d'aplicacions com ara l'ensenyament de llengües o la traducció. Però hem afirmat, de passada, que aquest objecte d'estudi presenta uns contorns difusos, i caldria per tant començar presentant-ne una perspectiva cartogràfica.

L' *STATUS* EPISTEMOLÒGIC DE LA FRASEOLOGIA.

Convé dir, d'antuvi, que el terme «fraseologia» —que hem adoptat ací com a etiqueta de conjunt per designar un camp nocional força heterogeni— no deixa de ser vague i plurívoc. *Et pour cause!* L'*status* de la fraseologia, en el sentit que li donem, té a veure amb el lèxic (els lexemes complexos de Pottier, la problemàtica de les tècniques lexicogràfiques, etc.), però també amb la sintaxi (estructures sintàctiques irregulars, construccions gramaticals) i amb la semàntica i la pragmàtica del discurs (metaforització, connectors, marcadors, evidenciadors, formulismes d'ús). Podem tractar com a unitats fraseològiques des d'una interjecció o una locució fins a la frase feta, el proverbi, una fórmula de salutació o un aforisme autònom. I no cal dir que, en aquest terreny, les terminologies emprades pels diversos lingüistes no són sempre unívokes ni homologables. Per exemple, Cruse (1986) distingeix les col·locacions fixes i les metàfores mortes o lexicalitzades enfront dels *idioms*, que es caracteritzen per la seva complexitat lèxica, la simplicitat semàntica (significat no componencial) i una certa rigidesa sintàctica. Ara bé, si, per a aquest autor, els *idioms* requereixen una extensió sintagmàtica superior a la del mot simple, Hockett (1958), en canvi, preferia incloure-hi tota forma lingüística que tingui un significat o ús que no sigui predictable des de la seva estructura de constituents, de manera que, amb aquests plantejaments, simples mots com ara les interjeccions poden ingressar també en la categoria d'expressió idiomàtica. De fet, aquesta pràctica és la que segueixen diversos repertoris de locucions i frases fetes (Raspall & Martí 1984, per exemple).

No insistirem més, ara com ara, en la diversitat terminològica d'aquest camp nocional. En aquestes circumstàncies, doncs, la tria d'una designació vaga i fins a cert punt aleatòria com és la de «fraseologia» no té un altre valor que el d'identificar un objecte d'estudi que no s'acomoda fàcilment als diversos nivells de la descripció lingüística (morfologia, lexicologia, sintaxi...), però que reclama l'atenció dels lingüistes i que pot organitzar-se per referència a uns criteris de classificació sintàctics (graú d'irregularitat), semàntics (graú d'opacitat, metaforicitat o significat global no componencial) i pragmàtics (funcions pragmàtico-discursives de certs tipus d'unitats fraseològiques). Com veurem, Nattinger & DeCarrico (1992) reserven el nom de *lexical phrases* per a les expressions que realitzen aquestes funcions pragmàtico-discursives.

El terme «fraseologia» sol ser definit als diccionaris (generals o de lingüística) per referència a les expressions o construccions peculiars d'una llengua (o d'una varietat), tot i que a vegades s'associa també, pejorativament, amb l'estil ampul·lós i buit, o fins i tot malsonant. El tret d'*idiomaticitat* és, doncs, central en el significat del terme i respon a una consciència de particularisme lingüístic i d'idiosincràsia grupal. La fraseologia, així, és sentida pels membres d'una comunitat lingüística com l'encarnadura de la llengua, com una mena de senya d'identitat col·lectiva que es palesa molt *native-like* i que configura una manera de parlar resistent sovint a la traducció i a l'adquisició per part dels parlants d'altres llengües. En definitiva, les situacions de contacte interlingüístic activen aquesta consciència diferencial que fàcilment adquireix perfil simbòlic de cohesió grupal. Moltes locucions i dites proverbials assoleixen d'aquesta manera un valor de *castissisme* cultural clarament revelador.

Ara bé, hi ha una paradoxa aparent: precisament són aquestes expressions fraseològiques les més rebeques a la sistematització dels gramàtics. Els lingüistes han insistit en el fet que els proverbis participen d'un «codi particular» –per dir-ho amb Greimas (1970)–, o fins i tot que tendeixen constitutivament a una certa dissidència o heterodòxia gramatical (Lázaro 1980). Pel que fa a les locucions i frases fetes, encara n'ha estat més remarcada la irregularitat. Àngel López (1990), tot seguint Thun, assenyala aquest reiterat tractament del modisme com a debilitament d'un model de llengua més ampli, respecte al qual s'hi poden observar una sèrie de trets defectius: una defectivitat transformativa, construccional, distribucional i semàntica. És precisament per això que el modisme –i la fraseologia en general– constitueix una «anomalia» per al paradigma generativista, d'acord amb la coneguda caracterització que Chafe va fer dels *idioms*. Al capdavant, tota mena de discurs repetit havia de resultar anòmal per a unes teories que partien de la creativitat lingüística. Com és possible, doncs, que les expressions amb més càrrega simbòlica d'una llengua siguin reticents a la productivitat de les regles d'estructura sintagmàtica i restin marginades a la perifèria del sistema?

Tot ben garbellat, la paradoxa és més aparent que real, ja que la representativitat cultural de la fraseologia d'una llengua respon més aviat a un altre tipus de raons:

- 1) El seu caràcter fortament convencional (més convencionalitzat que el de la resta d'unitats semàntiques de la llengua), que delata més clarament la seva entitat com a producte històric amb adherències culturals, precisament per contrast amb la (relativa) motivació de les unitats fàcilment inserides en un sistema regular. En aquest sentit, no seria massa agosarat comparar la fraseologia amb la toponímia i amb l'onomàstica en general.¹
- 2) Com a conseqüència del punt anterior, la fraseologia presenta una resistència superior a la traducció i a l'ensenyament d'un idioma com a segona llengua. Aquesta dificultat, òbviament, destaca el valor diferenciador que en permet el funcionament com a símptoma o estereotip de la pertinença a la comunitat lingüística.

D'aquestes constatacions, se'n deriva la rellevància sociolingüística del fenomen i el seu interès per a la lingüística aplicada. Així, i amb transcendència especial en unes circumstàncies com les del català, l'afebliment de l'ús i de la consciència de la fraseologia pròpia comportarà una minva en l'autoimatge dels parlants com a comunitat i en la seva cohesió sociolingüística. Això és més greu encara si es pensa que la fraseologia, precisament en la mesura que és més baix el seu grau d'incardinació en les pautes regulars del sistema, constitueix un flanc vulnerable de la llengua, una porta oberta a la interferència interlingüística.

Per altra banda, la vessant aplicada de la qüestió és d'un calibre molt considerable. Yorio (1989) ha remarcat recentment la importància de la idiomacitat (expressions convencionalitzades) com a indicador del domini assolit sobre una segona llengua mitjançant l'aprenentatge. Òbviament, sense el control passiu i actiu de la fraseologia i de la seva adequació pragmàtica als diversos contextos, un aprenent de la llengua no pot socialitzar-se vàlidament en la comunitat lingüística d'arribada. L'ensinistrament en l'ús d'aquestes peces de *parla prefabricada* és un component indispensable de les habilitats lingüístiques, que han de correspondre tant a l'automatisme rutinari com a la capacitat creativa del parlant. Al capdavant, les pràctiques discursives més generalitzades fan sovint més ús d'aquestes rutines expressives que no pas de la pura creativitat lingüística.

Per descomptat, aquestes reflexions ens apropen a un terreny pragmàtico-discursiu al qual l'estudi de la fraseologia no pot ser aliè. Com tampoc no ho és a la sintaxi i a la semàntica. En la mesura en què la pragmàtica s'insereixi en les mateixes estructures convencionals de la llengua –ço és, es gramaticalitzi– la fraseologia reclama una ubicació en el sistema de la llengua. Fins i tot s'ha proposat per al modisme una categoria gramatical de caràcter fraseològic en el component semosintàctic (López 1990), i, en tot cas, és innegable la pertinença de moltes expressions fixes o rituals a

(1) De fet, d'alguna manera, els idiomatismes funcionen com a senya d'identitat cultural d'una comunitat lingüística, com a petja d'un procés històric, tal com ho fan els topònims. No ens estranyarà, doncs, si palesen així mateix una tendència a la immobilització formal, a la irregularitat arcaïtzant i a la intraductibilitat.

la «norma» lingüística en el sentit de Coseriu. Però és sobretot des de posicions relacionades amb la lingüística cognitiva des d'on s'ha reivindicat amb més insistència la necessitat de dissenyar una gramàtica capaç d'explicar, no només les cadenes regulars generades per regles d'estructura sintagmàtica, sinó també tota mena de construcció irregular usual en la llengua. El treball sobre gramàtica de construccions, encara en una fase inicial, presenta com a meta programàtica aquesta consecució.

FRASEOLOGIA I GRAMÀTICA DE CONSTRUCCIONS

En efecte, alguns lingüistes com ara Charles Fillmore i Paul Kay, entre altres (Fillmore & Kay 1987, Fillmore 1988),² han presentat durant els darrers anys diverses propostes analítiques en la direcció d'una teoria gramatical que parteixi de la unitat «construcció gramatical». Aquestes propostes pretenen no marginar de la descripció lingüística certes estructures perifèriques que presenten característiques d'idiomatisme i que han estat sovint desatenses des de la perspectiva d'altres concepcions lingüístiques. Cal recordar que el caràcter *perifèric* d'aquestes estructures idiomàtiques respon a la dificultat d'explicar-les amb les regles que permeten donar compte del nucli de la sintaxi d'una llengua, a causa de la seva irregularitat i d'una aparent improductivitat, però no poden ser considerades laterals en el sentit de correspondre a expressions inusuals o obsoletes. Ans al contrari, es tracta manta volta d'expressions ben vives, no només en el discurs oral sinó també en l'escrit. En conseqüència, seran les gramàtiques les que hauran d'ampliar la seva potència explicativa per no arraconar aquesta part imprescindible del cabal lingüístic. Una gramàtica de construccions aspira a assolir una potència explicativa que permeti incloure tant aquestes construccions reticents a la regularitat com les construccions més àmplies que responen a estructures sintàctiques més regulars i generalitzadores: per exemple, l'estructura subjecte-predicat o la de constitució d'un sintagma nominal referencial.

La gramàtica de construccions, que renuncia al component transformacional, vol inserir en la descripció de cada construcció, al costat de la informació sintàctica, informació de tipus lèxic, semàntic i sovint pragmàtic, sense deixar de donar compte de la productivitat relativa de moltes expressions idiomàtiques i la seva sensibilitat al context. D'aquesta manera, les irregularitats que els models clàssics del generativisme remetien al lèxicó són, en aquests models, inserides com a estructura en el símbol complex de l'esquema constructiu. Certes relacions que en un model transformacional són caracteritzades per referència a la derivació d'oracions concretes són, així, definides en el conjunt d'una gramàtica la unitat principal de la qual és la construcció gramatical. Des d'aquesta perspectiva, els constructivistes han presentat anàlisis explicatives vàlides de les condicionals contrafactuals o de les condicionals correlatives o comparatives, de certes expressions exclamatives (per exemple: *Him be a doctor?*), de *hedges* com ara *kinda* i *sorta* o de connectors com l'anglès *let alone*, amb una carac-

(2) Els treballs d'aquests autors i els seus col·laboradors sobre gramàtica de construccions són nombrosos i diversificats; per això renuncio aquí a donar-ne una referència més completa. Fins i tot els membres més representatius de la lingüística cognitiva, com ara R. Langacker o G. Lakoff, empenen en alguns treballs el concepte de construcció gramatical.

terització que sistematitza les regularitats de les corresponents expressions idiomàtiques.

Al capdavant, la gramàtica de construccions qüestiona l'existència de cap tall radical entre el nucli de la gramàtica d'una llengua i el que podríem anomenar la perifèria d'aquesta, ja que un dels seus propòsits principals és de donar compte de les generalitzacions d'una llengua *sense distorsionar-ne les particularitats* (Fillmore & Kay 1987: 29). No cal dir, doncs, que aquest marc epistemològic resulta especialment útil per a l'estudi de la idiomàtica, sovint relegada a la perifèria de la llengua descrita i que sol anar vinculada a certs convencionalismes d'ús. D'alguna manera, el terme «construcció gramatical» reprèn la tradició de les antigues gramàtiques escolars per oposició a les regles d'estructura sintagmàtica, i en aquest sentit una gramàtica tendeix a ser considerada com un repertori de construccions.

Fillmore defineix així el concepte de construcció: «By grammatical construction we mean any syntactic pattern which is assigned one or more conventional functions in a language, together with whatever is linguistically conventionalized about its contribution to the meaning or the use of structures containing it.» (Fillmore 1988: 36) Les diferències particulars entre aquesta concepció de les estructures sintàctiques i la que es vincula al concepte de derivació per mitjà de regles generatives es poden concretar (Fillmore, Kay & O'Connor 1988) en els següents punts:

- 1) Les construccions no han de limitar-se necessàriament a establir relacions «de mare a filles», com s'expressa en els diagrames arboris, sinó que pot ampliar-se a diversos nivells de parentiu, i amb aquesta finalitat els constructivistes optaran per un sistema de representació gràfica per mitjà de capsos, més útil per caracteritzar l'estructura sintàctica interna i externa d'una construcció, les relacions familiars col·laterals i la sensibilitat al context.³
- 2) Poden especificar no només informacions sintàctiques, sinó també unes altres de caràcter lèxic, semàntic i pragmàtic.
- 3) Les entrades lèxiques poden ser considerades en elles mateixes com a construccions: en aquest sentit el lèxic i la sintaxi, per a la gramàtica de construccions i per als treballs cognitivistes en general, s'unifiquen en un únic component lèxico-gramatical.
- 4) Les construccions poden ser idiomàtiques, en el sentit que el seu valor semàntic (i pragmàtic) pot sovint no ser el resultat d'un simple càlcul composicional del valor de les unitats menors que les integren.

Cal dir que, des del punt de mira d'una gramàtica de construccions, la qüestió més suggestiva que planteja la fraseologia és la seva combinació d'idiomaticitat i de regularitat: val a dir, la mesura en què la idiomàtica no impedeix una certa productivitat de les estructures i, en conseqüència, un estudi gramatical sistemàtic i profitós

(3) Cal dir que els procediments de la gramàtica de construccions estan molt relacionats amb els de la teoria de la X barra.

de les pautes de regularitat de les construccions anomenades menors o marginals, d'unes expressions que no poden ser explicades satisfactòriament si ens limitem a la sintaxi, el lèxic i els principis de la semàntica composicional. Els constructivistes refusen, així, la concepció de l'àmbit de la idiomàticitat com a mer suplement del lexicó o apèndix a la gramàtica. Ans al contrari, una gramàtica de construccions ha d'ampliar les perspectives habituals en altres tipus de gramàtiques per incorporar i relacionar aquesta zona marginal amb les estructures més regulars de la llengua. No només per motius sociolingüístics i de freqüència d'ús, sinó perquè s'hi postula un cert grau de regularitat i una interacció d'aquestes estructures amb àmplies zones de la gramàtica de la llengua. Si bé es mira, la competència idiomàtica dels parlants d'una llengua supera el simple coneixement de la gramàtica i el vocabulari, i comporta, a més, l'habilitat d'utilitzar i interpretar el sentit de les expressions idiomàtiques i el reconeixement de la seva convencionalitat d'ús en tant que forma pròpia d'expressar-se.

En aquesta línia, Fillmore, Kay & O'Connor (1988) expliciten una sèrie de parells de trets distintius que són útils per a la classificació dels tipus d'expressions idiomàtiques:

- 1) Idiomàticitat pel que fa a la codificació i pel que fa a la descodificació.
- 2) Gramaticalitat o extragramaticalitat.
- 3) Expressions idiomàtiques substantives enfront de les formals.
- 4) Presència o absència de funció pragmàtica.

El primer tret opositiu, que ja va ser subratllat per A. Makkai fa més de vint anys, és particularment rellevant en l'àmbit de la lingüística aplicada a l'ensenyament. En efecte, les expressions idiomàtiques pel que fa a la descodificació, que automàticament ho són també de codificació, són aquelles que presenten dificultat interpretativa per a l'aprenent d'una llengua que limiti la seva competència al coneixement de la gramàtica i el vocabulari. Hi ha, en canvi, expressions idiomàtiques d'un altre tipus, que poden no presentar dificultats interpretatives, però que exigeixen del parlant una capacitat de reconèixer-les com la «manera convencional» d'expressar determinats significats. Així, per exemple, un parlant no nadiu pot interpretar amb facilitat el sentit de l'expressió *a tort i a dret*, o bé *sens dubte* o *a tot estirar*, fàcilment interpretables per un càlcul semàntic composicional més o menys metafòric, però pot ignorar les condicions convencionals del seu ús idiomàtic en la producció del discurs.

Pel que fa al segon tret, correspon a la distinció, sovint graduable, entre les expressions que responen a la gramàtica regular de la llengua i les que presenten anomalies sintàctiques particularitzadores, com seria el cas, per a aquest darrer tipus, de *com més va més* o *ara com ara*. És en aquests casos on es fa més palesa la necessitat d'ampliar l'abast del nucli ferm de la gramàtica del català per incorporar-hi la descripció estructural d'expressions com aquestes, no sempre mancades d'un cert grau de regularitat respecte a altres construccions menors.

En tercer lloc, convé distingir les expressions idiomàtiques «substantives» –que contenen unes unitats lèxiques fixes– enfront de les «formals» –és a dir, constituïdes per mots gramaticals i llocs reomplibles per diverses unitats lèxiques alternatives. Així, per exemple, l'expressió *per molt que treballi (-és) no guanyarà (-ia) el premi* respon a una estructura gramatical de caràcter formal que pot ser reomplida amb entrades lèxiques diferents, tot mantenint l'esquema *per molt que* [_{sv} SUBJ] no [_{sv} FUTUR o CONDICIONAL]. Aquest darrer cas, que correspon a esquemes sintàctics especialitzats en determinats valors semàntics i pragmàtics que el parlant reconeix immediatament, es pot subsumir de manera plena en el concepte de construcció gramatical. Hi ha també construccions gramaticals que tenen un o alguns llocs lèxics més o menys fixos, i fins i tot es dona el cas de construccions gramaticals de caire purament formal que, en ocasions, allotgen com a hoste una expressió que presenta entrades lèxiques absolutament fixes. Així, construccions com ara la condicional comparativa *com més X, més Y*, o bé la de relatiu universal de valor admonitori *qui no* [_{sv} VERB DE VOLICIÓ] *que no* [_{sv} VERB SUBJ], poden perfectament hostatjar expressions amb peces lèxiques totalment prefixades com ara determinats refranys o locucions: *com més va més*, *com més gran més animal*, *qui no vulgui pols que no vagi a l'era*, etc.

El quart parell de trets opositiu, que fa referència a l'existència o no d'una funció pragmàtica associada a determinades expressions idiomàtiques, és sens dubte el més rellevant per a la perspectiva discursiva. Així, per exemple, expressions formulístiques com ara *d'antuvi*, *com anàvem dient*, *clar i català*, *diu el mort al degollat*, *passi-ho bé* o *com està* (-às, -em) *vostè* (*tu*, Ø) solen ser utilitzades i reconegudes pels parlants com a expressions vinculades a determinades funcions pragmàtiques que van des de la marcadura de l'organització discursiva fins a la salutació, el comiat la resposta-repte desqualificadora, la modalització o el comentari metalingüístic. Tornarem sobre aquest punt en un altre apartat.

ELS PROCESSOS DE GRAMATICALITZACIÓ

Com hem anat veient, sembla com si la fraseologia anés fent-se un lloc en la gramàtica. O, dit d'una altra manera, moltes unitats fraseològiques, en la mesura de la seva convencionalització i la seva (relativa) productivitat, tendeixen a esdevenir estructures semblants a les que la gramàtica d'una llengua estudia com a sistemàtiques. És per això que la teorització sobre els processos de gramaticalització esdevé avui una eina adient per al tractament de certes qüestions que aquesta àrea planteja.

El treball realitzat durant els darrers anys sobre la gramaticalització –ben fecund i sovint associat amb la perspectiva cognitivista– s'orienta en diverses direccions que entremesclen la dimensió diacrònica, la tipologia lingüística i la consideració de la fixació gramatical de certs recursos discursius. Hopper & Traugott (1993: XV) assagen

una definició sintètica del concepte de gramaticalització com «the process whereby lexical items and constructions come in certain linguistic contexts to serve grammatical functions, and, once grammaticalized, continue to develop new grammatical functions». Des del punt de vista de l'estudi de la fraseologia, el treball sobre la gramaticalització resulta rellevant, pel cap baix, en relació amb els punts següents:

- 1) Diacrònicament, l'origen de molts mots gramaticals es remunta no sols a una paraula lèxica sinó fins i tot a una expressió fraseològica. Així, per exemple, en l'evolució del sintagma llatí *QUO MODO* fins al català *com* o altres partícules modals similars de les llengües romàniques, o de les construccions verbals perifràstiques que donen lloc als futurs sintètics romànics, o de connectors catalans com ara *malgrat*, *tanmateix*, *nogensmenys*, *però*, etc., que sovint han perdut, per a l'usuari de la llengua, tota relació amb el sintagma originari.
- 2) Des d'una perspectiva contrastiva, és interessant constatar el fet que determinats significats que en unes llengües són expressats per mitjà de morfemes o de mots gramaticals, en unes altres corresponen a unitats fraseològiques, més o menys fosssilitzades i d'extensió superior a la de la paraula simple. Podem, així, contrastar la locució conjuntiva espanyola *a pesar de* amb el català *malgrat* o el francès *malgré*, o la forma del passat perifràstic català (on el verb 'anar' ha sofert un procés de dessemantització i de reanàlisi) amb les formes simples de perfet que en altres llengües (i també en el català mateix) realitzen funcions equivalents. En general, la comprovació que en diverses llengües s'ha produït la morfologització d'una unitat fraseològica ens indueix a pensar que, en les llengües on la unitat equivalent persisteix com a tal unitat fraseològica, aquesta és candidata òptima per a un procés emergent de gramaticalització de la construcció.
- 3) En tercer lloc, i en connexió amb l'observació anterior, cal destacar els estudis sobre la gramaticalització que insisteixen en la consideració d'aquesta com un procés que mena de certs fenòmens discursius rutinitzats a determinades estructures morfo-sintàctiques. Així, la funció purament discursiva de tòpic, per posar-ne un sol cas, tendeix sovint a gramaticalitzar-se com a subjecte oracional. Aquesta perspectiva (vg. Hopper 1988 i Hopper 1991, entre altres) privilegia la concepció de la gramàtica com a fenomen d'«emergència» que tendeix a fixar estructuralment el que, en origen, són estratègies discursives. Val a dir que s'hi dibuixa un itinerari, que va de la retòrica a la gramàtica. D'aquesta manera, l'alta freqüència d'ús d'un determinat sintagma, amb un ordre fix, i la seva especialització en determinada funció pragmàtico-discursiva, converteixen el sintagma en una unitat fraseològica sovint obligatòria, o almenys reconeixible com a convencional en determinats contextos comunicatius. Dit d'una altra manera: la fraseologia pot ser vista, en molts casos, com una fase de processos de gramaticalització en marxa.

D'altra banda, la productivitat d'aquest plantejament és evident en l'enfocament diacrònic i en el contrastiu, però també en un estudi purament sincrònic d'una sola llengua, en la mesura que una bona descripció d'aquesta haurà d'incloure no sols les unitats plenament gramaticalitzades, sinó també aquelles expressions i estratègies discursives rutinitzades que es troben en un estadi d'emergència cap al pla de la sintaxi, ço és, cap a la seva convencionalització com a construccions gramaticals pròpiament dites. En definitiva, dins aquest marc de recerca, la perspectiva més adequada no és exclusivament diacrònica ni sincrònica sinó vastament pancrònica, tal com, per un altre costat, correspon a una consideració moderna del canvi lingüístic en tant que fenomen que involucra necessàriament l'estudi de la variació dins la llengua i les seves pautes socials (Lichtenberk 1991).

Expressions com ara *si us plau*, *això era i no era*, *com anàvem dient*, *ves per on*, *pròpiament dit*, *parlar per parlar*, *si fa no fa*, *digui, digui*, *a tot estirar*, *el cas és que*, *diu que*, *home!*, *tu ja m'entens*, *ara com ara*, *en general*, *en definitiva*, *al capdavall*, *sigui com sigui*, etc. són reconegudes per tot parlant del català com a unitats fraseològiques amb funcions pragmàtico-discursives convencionalitzades, val a dir, com a maneres habituals de gestionar la interacció lingüística en determinades circumstàncies i al servei de certs propòsits comunicatius.⁴ Doncs bé, algunes d'aquestes unitats fraseològiques ingressen en les gramàtiques en qualitat de formes específicament codificades, sobretot quan la seva funció pot afectar les estructures purament oracionals, que són el marc habitualment establert pels gramàtics com a límit de la seva descripció de les estructures lingüístiques.⁵

Cal dir que, si bé unitats com són les fórmules rituals de salutació o de comiat, o de protesta irada o de connivència, o de cortesia, són rarament objecte de les descripcions que repertorien les estructures gramaticalment codificades, això es deu a una limitació de la perspectiva de molts lingüistes que no és justificable des d'un punt de vista més ampli. En canvi, algunes unitats fraseològiques que funcionen com a modalitzadors (*al capdavall*, *ben mirat*, *com si*, *si fa no fa*) o, més encara, com a connectors oracionals (*ara...adés*, *per això*, *a despit de*, *encara que*, *si bé*, *ans al contrari*) esdevenen més fàcilment candidates a figurar en aquests repertoris.

Des dels interessos de l'anàlisi del discurs i de la lingüística aplicada a l'ensenyament o a la traducció, la frontera establerta no és gaire justificable, sobretot si pensem que sovint és difícil destriar les unitats que operen a un nivell oracional o estrictament interoracional i les que funcionen en plans discursius més amplis però amb la mateixa rellevància comunicativa. Això per no parlar de l'àmbit de la conversació, on la connectivitat discursiva es dessintactitza i respon sovint a les relacions entre intervencions o torns conversacionals. És per això que la recerca sobre aquest aspecte de la fraseologia és una tasca urgent per als objectius de la lingüística aplicada. L'usuari de la llengua dotat d'una competència comunicativa real controla els recursos que organitzen el discurs i el fan efectiu en diverses situacions d'interacció: no importa si

(4) Un cas curiós és de l'expressió *pobre de mi*, que té un valor pragmàtic de lamentació comiserativa, equivalent a l'espanyol *ay de mí*; però en canvi aquest valor es transforma en el d'amenaça quan el pronom de primera persona és substituït per un *tu* o un *vosaltres*, i és ambigu quan el lloc és reomplert per un mot que fa referència a persona o persones alienes a la interlocució.

(5) Vegeu, en aquest mateix volum, l'article de M. Pérez Saldanya i meu sobre la fraseologia que inclou el mot *encara*, i que, a partir del significat tempoaspectual, conforma usos metadiscursius organitzadors del discurs, com ara un *encara* connector (= 'encara us diré més', 'escolteu, que no he acabat de parlar') i diverses expressions fraseològiques (*més encara*, *encara com*, *encara sort*, i *encara diuen que...*, etc.), la més gramaticalitzada de les quals és precisament la que té una funció més fixa com a connector concessiu oracional: *encara que*. Per a uns altres fenòmens de gramaticalització relacionats amb la fraseologia catalana, podria remetre al meu treball en preparació sobre la fraseologia del *com* (*com que* causal, *tant X com Y* amb valor coordinatiu, construcció gramatical condicional-comparativa, etc.)

aquests recursos són entrades lèxiques pròpies i estructures gramaticals en sentit estricte o si, per contra, consisteixen en el domini de les condicions d'ús de determinades expressions fraseològiques que permeten construir i interpretar certs significats socials mitjançant el discurs.

L'aprenentatge de l'ús eficaç d'una llengua i el rigor de les tasques de traducció exigeixen, sens dubte, fer recular la barrera de l'entropia de la «parla» i no deturar-se a les portes de les estructures lèxiques més complexes que la paraula –sovint despatxades com a unitats «inanalitzables»– o de les construccions gramaticals menys regulars que les explicables per regles d'estructura sintagmàtica. Les unitats fraseològiques poden assolir un alt nivell de gramaticalització i ser susceptibles, per tant, d'una descripció més sistemàtica en el conjunt de les estructures lingüístiques: de fet, la perspectiva diacrònica i la contrastiva ens ajuden a percebre moltes d'aquestes unitats com a estadis de processos de gramaticalització que en restringeixen la combinatòria sintagmàtica i les condicions convencionals d'ús.

I tampoc no és rellevant el fet que els significats construïts per mitjà d'aquestes unitats fraseològiques hagin de ser explicats, en ocasions, en nivells discursius superiors als dels enunciats oracionals. Al capdavant, l'enfocament discursiu es palesa més comprensible i ha d'integrar en el seu si la resta dels nivells de la descripció lingüística. D'altra banda i d'acord amb la visió de Hopper, aquest és el marc on tenen origen, per rutinització de determinades estratègies, els fenòmens de gramaticalització que emergiran cap al pla més estructurat: el de la gramàtica.

LES FUNCIONS DISCURSIVES DE LA FRASEOLOGIA.

Durant els darrers anys, els teòrics de l'argumentació, sobretot en l'orientació de Ducrot i la seva escola, han treballat el concepte de connector argumentatiu i altres d'afins, en el marc dels estudis sobre la polifonia enunciativa, on sovint troben lloc unitats fraseològiques que vehiculen determinats significats pragmàtics amb un nivell de convencionalització que les fa inserir-se de ple en l'estructura (gramatical) de la llengua. Les reflexions sobre aquests «mots del discurs», expressions franceses com ara *quand même, je trouve que, eh bien!* o *d'ailleurs* (Ducrot et alii 1980) són una bona il·lustració de la fecunditat d'aquest plantejament. Des d'aquesta perspectiva es pot analitzar, per exemple, el valor pragmàtico-discursiu de l'expressió *d'ailleurs* com una mena de preterició argumentativa, en construccions del tipus *P, d'ailleurs Q*, on *P* i *Q* es palesen com a coorientades argumentativament i *Q* apareix com a base argumentativa suficient per arribar a la conclusió encalçada malgrat la seva aparença d'element sobreafegit i innecessari. Expressions catalanes com ara *d'altra banda* o *no cal dir* poden realitzar una funció discursiva semblant.⁶

(6) Ara bé: el català *d'altra banda* comparteix el valor que s'ha comentat suara del francès *d'ailleurs* amb el de *par ailleurs*, que correspondria a un valor pragmàticament més neutre: el de marcador discursiu d'integració lineal en una enumeració bimembre, més o menys contrastant. Per descomptat, aquesta parcel·la de la llengua es presta fàcilment a diversos fenòmens de *faux amis* i d'interferència pragmàtica: una prova més de la convencionalització idiomàtica dels usos.

Al capdavant, allò decisiu de l'aportació de Ducrot i els seus col·laboradors en el terreny que ara ens ocupa és que permet l'anàlisi de moltes expressions fraseològiques (i del valor pragmàtic que s'hi associa) com a fets de llengua, plenament convencionalitzats i reconeguts *ipso facto* pels parlants. Es tracta, doncs, d'inserir en l'estructura de la llengua certes observacions descriptives que es poden derivar del funcionament dels mecanismes discursius i del context on es produeixen, però que han passat a adherir-se com a implicacions convencionals o gramaticalitzades al significat de determinades expressions. Si bé es mira, bona part de la recerca recent sobre la gramaticalització ha insistit en la rellevància d'aquests processos pels quals determinades implicatures conversacionals esdevenen implicacions convencionals inserides en les mateixes estructures del sistema lingüístic.

La perspectiva constructivista opera amb paràmetres semblants, però amplia més encara el seu abast pel fet de no limitar-se als valors argumentatius en què se centra Ducrot, sinó a tota mena d'informacions semàntico-pragmàtiques vinculades, no sols a paraules i a expressions fixes, sinó a una àmplia gamma de construccions gramaticals en el sentit comentat en aquestes pàgines. Caldria insistir, d'altra banda, en el fet que, si bé els construccionistes han treballat majoritàriament en el nivell d'oracions i sintagmes, aquesta perspectiva pot ser perfectament aplicada també, d'una banda, a la formació de mots, i de l'altra, a les estructures convencionals d'organització del discurs, com ho puntualitza Fillmore (1988: n. 3).⁷

Ara bé, no es pot esperar un alt grau de formalització d'aquestes descripcions, en el marc d'unes teoritzacions incipients i quan s'opera en el camp de l'anàlisi del discurs, extraordinàriament complex i mancat encara de la tradició metodològica d'altres camps de la lingüística. Però la lingüística cognitiva no s'ha caracteritzat precisament per la precipitació formalitzadora, sinó per una mena d'humilitat epistemològica que l'ha fet optar per uns inicis basats en descripcions aproximatives. La tasca, tanmateix, no manca d'atractiu i, en tot cas, permetria una certa homogeneïtzació metodològica d'una àrea tan difusa com la de la fraseologia, que s'estén des de la interjecció fins al refrany o l'aforisme, passant per locucions estructuradores de la interacció discursiva.

La recerca sobre els «marcadors discursius» resulta particularment útil per analitzar la funció de determinades expressions que contribueixen a la integració del discurs com un conjunt coherent. Així, per a Schifffrin (1987) els marcadors són elements seqüencialment dependents que organitzen o configuren unitats de parla, no només en el pla ideacional sinó també en l'interaccional. Val a dir que poden sovint operar com a connectors textuais i també com a indicadors de l'actitud del parlant respecte al contingut del discurs o a la dinàmica de la interacció (organització dels torns de parla, sol·licitud de clarificació o de confirmació, expressió de l'autoimatge del parlant, qualificació metadiscursiva, posicionament polemitzador, etc.). El seu significat funcional —a cavall entre la gramàtica i el discurs— opera com a indicatiu o instrucció per a la configuració discursiva i estableix les coordenades contextuais en les quals una

(7) Ja s'ha dit que aquest marc epistemològic tendeix a la unificació dels components lèxic i sintàctic, i això resulta particularment còmode per a l'estudi de la fraseologia, que se situa sovint a cavall entre els dos nivells. A més, la consideració dels interfícies entre sintaxi, semàntica i pragmàtica és sens dubte un dels temes clau de la lingüística actual. I ha de ser-ho d'una manera molt especial quan es tracta de descriure unitats fraseològiques que sovint protagonitzen processos de gramaticalització, amb intervenció de projeccions metafòriques i amb la incorporació de valors pragmàtics associats per l'ús, que passen a convencionalitzar-se així en l'estructura de la llengua. Doncs bé, moltes d'aquestes funcions pragmàtiques associades per convencionalització són de caràcter netament discursiu, i res no impedeix l'exploració de la utilitat d'un tractament construccionista de les unitats fraseològiques corresponents.

seqüència es produeix i demana ser interpretada per contribuir a la coherència global del discurs.

La categoria dels marcadors, que és pertinent per a l'anàlisi de la gestió del discurs, inclou una variada gamma d'unitats lingüístiques de classificació gramatical no sempre còmoda, que són considerades sovint com a conjuncions, interjeccions, adverbis, deíctics o expressions lexicalitzades de diversa mena. Schiffrin ha estudiat des d'aquesta perspectiva unitats tan variades com són les expressions angleses *oh, now, then, you know o I mean*, entre altres, i suggereix un tractament similar d'unitats com ara *look, listen, say, this is the point, what I mean is*, etc. En un esbós aproximatiu de les condicions per al funcionament d'una expressió com a marcador discursiu, l'autora assenjala la capacitat d'aquestes expressions per operar tant a un nivell local com global del discurs i el caràcter vague o bé reflexiu (és a dir, metadiscursiu) del seu significat.⁸

Aquestes característiques dels marcadors discursius els apropen a la noció d'unitat fraseològica que estem desenvolupant en aquest paper i, concretament, a la classe d'expressions idiomàtiques amb funcions pragmàtico-discursives. Ara bé: es podria presentar una objecció a aquesta assimilació. Al capdavant, molts marcadors discursius poden semblar difícilment classificables com a unitats fraseològiques ja que poden constar d'un sol mot, com ara una conjunció o una interjecció. Caldria recordar, en resposta a aquestes presumptes objeccions, un parell de punts ja especificats en apartats anteriors:

(8) L'autora parla també (Schiffrin 1987: 328) d'unes altres condicions, relacionades amb una certa separabilitat sintàctica i prosòdica d'aquestes expressions i de la seva tendència a ocupar una posició inicial. Personalment, discreparia d'aquest plantejament, que sembla excessivament reduccionista si adoptem el punt de vista d'una gramàtica de construccions, on el valor pragmàtico-discursiu associat a una construcció és més autònom respecte a la seva separabilitat seqüencial o al fet de tendir a ocupar la posició inicial, cas que tanmateix seria molt freqüent en el cas dels connectors. D'altra banda, cal dir que aquest camp de recerca es troba actualment en ple desenvolupament, i es treballa ara mateix sobre els «marcadors d'evidencialitat i d'afecte».

- 1) És cert que molts marcadors discursius consisteixen en simples conjuncions –el grau més elemental de connectivitat– perfectament gramaticalitzades en la llengua, però també és cert que els parlants, a la cerca de la renovació expressiva, recorren sovint a l'habilitació com a connectors (o com a marcadors en general) de locucions i fórmules fraseològiques de diversa mena i que, si bé es mira, moltes conjuncions, quan no són locucions fixades en la llengua, deriven, com hem vist, d'un procés de gramaticalització que té el seu origen en determinats sintagmes fossilitzats per la seva freqüència d'ús (p. ex.: *malgrat, tanmateix, no gensmenys, però, com...*).
- 2) El concepte d'idiomaticitat –i per tant el de fraseologia– és desvinculable de l'extensió sintagmàtica de la unitat, del fet que coincideixi o no amb el nivell del simple mot. Com ja ha estat dit, i d'acord amb Hockett, és expressió idiomàtica tota forma lingüística que tingui un significat o ús no predictable des de la seva estructura de constituents. Doncs bé, els marcadors discursius entren en l'àrea de la idiomaticitat per aquest costat de la convencionalització semàntica i pragmàtica, que en fa unitats d'un significat vague o esquemàtic, especialitzades en determinades funcions pragmàtiques, com ara la modalització metadiscursiva, o l'expressió d'actituds emotives o la sol·licitud d'un determinat comportament per part del destinatari. En aquest sentit, marcadors que consten

d'una sola paraula, com són les interjeccions pròpies (*ah, òndia!*, o la partícula de pregunta confirmatòria *oi?*), un *ara* adversatiu, un *aleshores* inferencial, o certs verbs usats com a indicadors de l'organització discursiva (*veges, saps?, mira, etc.*) poden ser considerades unitats fraseològiques amb la mateixa legitimitat que els marcadors pluriverbals. Aquesta intersecció de la categoria de marcador amb la d'unitat fraseològica (en la pràctica, fins i tot una pura inclusió si així es vol) coincideix amb el conjunt de les expressions idiomàtiques que, d'acord amb un dels criteris classificatoris (Fillmore, Kay & O'Connor 1988), acompleixen una funció pragmàtico-discursiva.

Algunes d'aquestes unitats assoleixen, al llarg de la història de la llengua, un alt grau de gramaticalització en el marc de la sintaxi oracional. En altres casos no arriben a aquest grau, però associen a la seva forma, més o menys immobilitzada i idomatitzada, certes funcions pragmàtiques en l'organització del discurs que no serien calculables directament a partir del seu significat originari. Així, com a simple mostra, l'expressió interjectiva *home!* (sense variació flexiva) té, en la competència comunicativa dels parlants del català, uns valors pragmàtics de gestió del discurs (i una distribució contextual) que un estranger no sabria inferir del significat del lexema corresponent i que, tanmateix, caldria incloure en les descripcions gramaticals amb finalitat aplicada. D'això, en podem dir procés de gramaticalització: uns usos discursius rutinitzats que han acabat per fixar-se, en una mesura o altra, com a factor estructural.

D'altra banda, si els diversos principis de gramaticalització que Hopper enuncia⁹ són aplicables d'alguna manera a l'evolució de les unitats fraseològiques (sobretot les que tenen funcions pragmàtico-discursives fixades), el principi d'especialització i el de descategorització són particularment il·lustratius. Per exemple, l'expressió interjectiva *home!* ha estat el vocatiu d'apel·lació personal seleccionat per especialitzar-se en funcions discursives més generals que la simple crida d'atenció a un destinatari concret: recurs de fluïdesa que permet elaborar sobre la marxa la rèplica a un torn anterior, manifestació de sorpresa o d'assentiment matisat, etc. Cap vocatiu del tipus de *senyors, distingit públic, estimada amiga* o algun altre de caire antroponímic o gentilici ha assumit aquestes funcions.¹⁰ Pel que fa al principi de descategorització, *home!* ha perdut en gran mesura el seu valor referencial com a nom comú, la seva categoria gramatical de substantiu, la possibilitat de constituir el nucli d'un sintagma nominal amb determinants o adjectius i, fins i tot, la virtualitat de flexió nominal (*homes!* no tindria, de cap manera, la mateixa funció): ha esdevingut, al capdavant, una partícula relacional de sentit més abstracte, un marcador idiomàtic de la interacció verbal que té un valor eminentment discursiu.

Un treball recent de lingüística aplicada (Nattinger & DeCarrico 1992) se centra en la vasta classe d'unitats fraseològiques que tenen una rellevància especial per a l'ensenyament d'una llengua i de la manera convencional de desenvolupar en aquesta diverses estratègies discursives. Els autors denominen *lexical phrases* aquestes

(9) Són concretament aquests cinc: 1) *Layering*; 2) *Divergence*; 3) *Specialization*; 4) *Persistence*; 5) *De-categorialization* (Hopper 1991).

(10) És cert que, en català, pot entrar-hi en competència l'expressió *dona!*, però en un àmbit contextual més restringit: és estrany si cap dels interlocutors –almenys el parlant– no és una dona. No entrarem ara a especificar els matisos de les situacions on és habitual l'ús de l'expressió *dona!* per *home!*, ni en la qüestió –ben òbvia– del sexisme que la inèrcia lingüística arrossega. El que ara ens interessa destacar és que molts usos d'*home!* no són estrictament vocatius adreçats a un destinatari concret, sinó més aviat recursos expressius de caire autodialògic i reguladors de la interacció discursiva: de fet, en altres llengües, algunes funcions equivalents són realitzades per marcadors amb un contingut nocional ben diferent, com ara en el cas de l'anglès *well*.

expressions i estudien particularment les seves funció en el discurs, tant oral com escrit, que poden agrupar-se de la manera següent:

- 1) Marcadors d'interacció social que assenyalen diversos aspectes del manteniment de la conversa (inici, introducció i canvi de tòpic, canvi de torn, sol·licitud de clarificació o comprovació de la comprensió, cloenda, etc.) i dels propòsits de la interacció verbal (compliments de cortesia, oferiments, acceptació de sol·licituds, expressió de gratitud o de disconformitat, etc.)
- 2) Marcadors de tòpics habituals en la interacció quotidiana, com ara l'auto-presentació biogràfica, aficions, el temps atmosfèric o la llengua utilitzada pels interlocutors.
- 3) Recursos discursius que connecten l'estructura i el sentit del desenvolupament del discurs: connectors lògics, temporals, espacials, recursos de fluïdesa, exemplificadors, avaluadors o resumidors del contingut exposat, entre altres. Aquest tercer grup constitueix el més estudiat pels autors, ja que es tracta de mecanismes que contribueixen a la coherència del discurs, bé com a microrganitzadors o macroorganitzadors (locals o globals).

Aquesta és una mostra de la rellevància de la fraseologia per a l'anàlisi del discurs i per als objectius pràctics de la lingüística aplicada. Ningú no pot dir que coneix suficientment una llengua si no controla aquests recursos fraseològics que permeten la gestió del discurs, tant en la faceta productiva com en la interpretativa. El coneixement de les *lexical phrases* –val a dir, de les unitats fraseològiques que s'han especialitzat en determinades funcions pragmàtico-discursives– és la clau de volta de la competència comunicativa dels parlants que volen socialitzar-se adequadament en una llengua. Més enllà del coneixement de la gramàtica i el vocabulari que permeten la generació de combinacions oracionals més o menys inèdites, el parlant fa ús molt sovint d'unes peces prefabricades que se li ofereixen ja *empaquetades* com a recursos discursius rutinitzats i disposats com a repertori convencional a l'abast per a determinades tasques comunicatives. Des del punt de vista de la classificació formal, aquests fraseologismes poden correspondre, d'acord amb els autors esmentats, a la següent tipologia:

- 1) Lexies complexes o locucions (*polywords*) que funcionen com una sola unitat lèxica, del tipus de les expressions catalanes «sigui com sigui», «ras i curt», «amb tot», «a tot estirar», etc.
- 2) Constrictors sintagmàtics (*phrasal constraints*), que presenten llocs reomplibles amb entrades lèxiques variables per configurar unitats sintagmàtiques d'extensió menor o mitjana, com ara *en la mesura que...*, *com més X, més Y* (p. ex.: *com més va més...*, *Fa [SN N PERÍODE DE TEMPS]* (p. ex.: *fa tres anys*, *fa una estona*). Aquesta categoria, com també la següent, és plenament assimilable, en els termes aquí presentats, a la noció de construcció gramatical.

- 3) Construccions oracionals (*sentence builders*), que correspon a construccions gramaticals que introdueixen oracions completes: *em sembla que...*, *com més X, més Y* (p. ex.: *com més pujaràs, més dura serà la caiguda*), *seria vostè tan amable de...*, *cal dir que...*, etc.
- 4) Fórmules institucionalitzades (*institutionalized expressions*), que posseeixen categoria oracional i invariabilitat lèxica. Així, els proverbis, els aforismes o certes fórmules fixes vinculades a situacions de salutació, comiat, disculpa, etc.

Ens centrarem ara en expressions d'aquest darrer tipus, que constitueixen un cas particular de la relació entre fraseologia i discurs, i concretament en l'àrea de la paremiologia tradicional. D'un costat es tracta d'unitats amb potencialitat d'autonomia discursiva o, si més no, textual. De l'altre, l'ús del proverbi en el si d'un discurs presenta uns mecanismes d'inserció particularment suggestius. Vegem-ho.

FRASEOLOGIA I PAREMIOLOGIA

Tot i que el terme paremiologia no manca d'una considerable ambigüitat que podria fins i tot assimilar-lo al de fraseologia, en restringirem ara l'abast al camp dels proverbis (amb una extensió fàcilment realitzable a màximes, aforismes o fins i tot eslògans), és a dir, d'unitats idiomàtiques amb entrades lèxiques fixes, amb categoria oracional i amb possibilitat d'autonomia textual.¹¹ El proverbi o refrany –com a mostra paradigmàtica de la gamma paremiològica– és una unitat fraseològica que es caracteritza, en efecte, per la potencialitat de constituir un text autònom o, dit en termes d'anàlisi de la conversació, per poder omplir tot sol un torn de parla.

Si retornem ara als criteris de classificació de les expressions idiomàtiques ja citats en aquest treball (Fillmore, Kay & O'Connor 1988), podem assignar als proverbis els següents trets:

- 1) Són sempre expressions idiomàtiques de codificació i –en moltes ocasions, almenys en un cert grau– també de descodificació. Així, si és difícil que un parlant encerti amb la forma d'un refrany que no ha après prèviament, tampoc no és fàcil sovint reconèixer-hi, més enllà del seu significat literal, una formulació tradicional amb determinat sentit figurat que la comunitat lingüística té socialitzat i amb unes condicions d'ús delimitades contextualment.
- 2) Presenten una certa tendència a l'anomalia gramatical, sobretot pel que fa al grau d'el·lipsi, a l'ús d'esquemes corresponents a construccions gramaticals poc regulars i, en alguns casos, a trets dialectals i/o arcaïtzants.
- 3) Es tracta d'expressions idiomàtiques substantives, ço és, lèxicament reomplides, tot i que presenten a vegades variants de detall i que són sovint realitzats en forma

(11) En molts sentits, caldria incloure també en aquesta categoria els eslògans publicitaris, que, com afirma Norrick (1985) –i suggeria Joan Fuster molts anys abans–, són una mena d'hereus del refrany i en segueixen el model. Per a una introducció teòrica a la paremiologia amb referència al català, vegeu Conca (1987). Finalment, per a la presentació d'algunes construccions gramaticals amb condicional que sovintegen en el refranyer, vegeu Salvador (1993).

escurçada (que permet evocar la totalitat del seu enunciat) o bé amb modificacions intencionades originades en la creativitat individual. Ara bé, com hem vist, molts proverbis són agrupables en famílies que comparteixen els esquemes de determinades construccions gramaticals.

- 4) Entre les funcions pragmàtiques del proverbi predomina el didactisme, bé per la via del consell directe o indirecte (Salvador, en premsa), bé per la via predictiva (de l'oratge o de les collites, per exemple). En tot cas, el proverbi constitueix una enunciació citacional o hipercodificada pel seu caràcter intertextual, o, per dir-ho a la manera de la lingüística de l'enunciació (Grésillon & Maingueneau 1984), palesa una densitat que s'investeix d'autoritat per la invocació d'una posició enunciativa tradicional. Aquesta marca del proverbi com a discurs citat l'incardina plenament en la panoràmica àmplia de les pràctiques intertextuals.

Per això mateix, quan l'expressió proverbial s'insereix en un discurs més ampli, les seves funcions discursives—de caire ideacional, textual i interpersonal—es fan més variades i complexes (Norrick 1985). Pel que fa a la funció ideacional, el proverbi, que tendeix a una projecció generalitzadora del seu contingut literal, torna a assolir una referència més concreta quan s'aplica, en context, al tòpic del discurs. Així, si algú enuncia un refrany com *Qui no vulga pols que no vaja a l'era* en el si d'una interacció discursiva que tracta de les crítiques periodístiques als membres d'un govern, la generalització metafòrica (o metonímica, o sinecdòquica, si es vol) que correspon a la interpretació estàndard del sentit del refrany més enllà del seu significat literal, es projecta ara sobre una temàtica en concret: la llibertat d'opció per una carrera política, que comporta el gaudi del poder i, indestriablement, el risc de la crítica pública.

En el nivell textual, l'enunciació del proverbi pot realitzar diverses funcions organitzatives, com ara el comentari avaluatiu, la parafrasi, el suport argumentatiu o la cloenda epifonemàtica d'un període. No és, així, infreqüent que un article periodístic polèmic o una intervenció conversacional que tracta de donar una resposta elusiva i concloent acaben amb una expressió proverbial del tipus d'aquestes: *No hi ha més cera que la que crema*, *A bon entenedor, breu parlador*, *A boca tancada, no hi entren mosques*, etc. Cal dir a més que, ben sovint, la introducció d'una citació paremiològica en el discurs és marcada textualment per al·lusions metadiscursives més o menys directes: *com diu el refrany...*, *com diu aquell...*, *ja ho deia mon pare*, o fórmules equivalents.

En el pla de la funció interpersonal caldria destacar fonamentalment la indirectivitat que el seu ús permet a l'enunciador, la invocació de l'autoritat neutra i despersonalitzada de la veu tradicional i, finalment, l'activació d'una cohesió grupal que facilita la identificació idiosincràtica del parlant (i del destinatari, si aquest participa, o almenys pel que fa a la intenció de l'enunciador que configura així el seu «lector model») com a membres d'una comunitat lingüístico-cultural. Aquest darrer punt és, no cal dir-ho, assimilable a tot l'entrellat sociolingüístic i simbòlic que hem descrit en parlar de la

fraseologia en general: una consideració de la idiomacitat davant la qual la lingüística no podria honradament fugir d'estudi.

CONCLUSIONS

Aquest treball s'ha centrat en la temàtica fraseològica en el seu conjunt, amb un intent de cartografiar una àrea sovint marginada (ço és, considerada perifèrica) per determinats sectors de la professió lingüística. Tot reivindicant el seu interès cabdal per als objectius de la lingüística aplicada, el nostre itinerari ha passat per la revisió de la teorització realitzada recentment, en àmbits propers a la lingüística cognitiva, al voltant de les construccions gramaticals i dels processos de gramaticalització. Es tracta, sens dubte, d'uns entrellats conceptuals útils per a la investigació sobre aquesta parcel·la de l'estudi de la llengua. D'altra banda, la perspectiva discursiva és, no només complementària de les anteriors, sinó fins i tot imprescindible, des del nostre punt de vista, per a l'estudi de la fraseologia. Així ho mostren, a més de les aportacions concretes de Ducrot, Schiffrin o Nattinger i De Carrico, les possibilitats d'estendre la metodologia cognitivista a l'anàlisi de la fraseologia en el nivell del discurs i, d'una manera peculiar, la descripció del funcionament de les unitats fraseològiques de caire paremiològic. Es tracta, en definitiva, d'una tasca urgent per a la lingüística aplicada del català: una tasca el resultat de la qual serà sens dubte imprescindible per a la moderna lexicografia, per a la traductologia o per a la metodologia de l'ensenyament lingüístic.

VICENT SALVADOR
Universitat de València

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- CONCA, M. (1987) *Paremiologia*, València, Universitat.
CRUSE, D. A. (1986) *Lexical semantics*, Cambridge, Cambridge University Press.
DUCROT, O. *et alii* (1980) *Les mots du discours*, Paris, Éds. de Minuit.
FILLMORE, CH. J. (1988) «The mechanisms of 'construction grammar'», *Berkeley Linguistic Society* 14, pàgs. 35-55.
FILLMORE, CH. J. & P. KAY (1987) «Construction grammar lecture», LSA Summer Institute, Stanford (mimeo).

- FILLMORE, CH. J., P. KAY & M. C. O'CONNOR (1988) «Regularity and idiomacity in grammatical constructions: the case of *let alone*», *Language* 64, pàgs. 501-538.
- GREIMAS, A. J. (1970) *Du sens. Essai sémiotique*, Paris, Seuil.
- GRÉSILLON, A. & D. MAINGUENEAU (1984): «Polyphonie, proverbe et détournement: ou un proverbe peut cacher un autre», *Langages* 73, pàgs. 112-125.
- HOCKETT, CH. F. (1958) *A course in modern linguistics*, New York, The Macmillan Company.
- HOPPER, P. J. (1987) «Emergent grammar», *BLS* 13, pàgs. 139-157.
- (1991) «On some principles of grammaticization», dins E. C. TRAUGOTT & B. HEINE (eds.), *Approaches to grammaticalization*, I, Amsterdam, John Benjamins, pàgs. 17-35.
- HOPPER, P. J. & E. C. TRAUGOTT (1993) *Grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press.
- LICHTENBERK, F. (1991) «On the gradualness of grammaticalization», dins E. C. TRAUGOTT & B. HEINE (eds.), *Approaches to grammaticalization*, I, Amsterdam, John Benjamins, pàgs. 37-80.
- LÁZARO CARRETER, F. (1980) *Estudios de lingüística*, Barcelona, Crítica.
- LÓPEZ, A. (1990) «La estructura formal del modismo», dins *Nuevos estudios de lingüística española*, Murcia, Universidad de Murcia, pàgs. 193-205.
- NATTINGER, J. R. & J. S. DE CARRICO (1992) *Lexical phrases and language teaching*, Oxford, Oxford University Press.
- NORRICK, N. R. (1985) *How proverbs mean. Semantic studies in English proverbs*, Berlin, Mouton.
- RASPALL, J. & J. MARTÍ CASTELL (1984) *Diccionari de locucions i de frases fetes*, Barcelona, Ed. 62.
- SALVADOR, V. (1993) «Aspectes semàntico-pragmàtics de les condicionals: aplicació a un corpus de proverbis catalans», *Actes du XXe Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes*, I, 1, pàgs. 671-682.
- (1994) «L'escriptura aforística», dins el col·lectiu *Homenatge a Joan Fuster*, València, Consell Valencià de Cultura, pàgs. 43-60.
- SCHIFFRIN, D. (1987) *Discourse markers*, Cambridge, Cambridge University Press.
- YORIO, C. A. (1989) «Idiomacity as an indicator of second language proficiency», dins Hyldenstam, K. H. & L. K. OBLER (eds.), *Bilingualism across the lifespan*, Cambridge, Cambridge University Press, pàgs. 55-72.

